
Indikatorji islamistične radikalizacije¹

VARSTVOSLOVJE,
letn. 22
št. 1
str. 85–99

Klemen Kocjančič, Iztok Prezelj

Namen prispevka:

Islamistična radikalizacija v smeri izvajanja nasilja je postala pereč družbeni problem, ki lahko doseže višek v islamističnem ekstremizmu in terorizmu. Namen prispevka je identificirati ključne indikatorje islamistične radikalizacije.

Metode:

Po preučitvi literature o ranljivosti verskih skupin sta bili v empiričnem delu uporabljeni metodi študije primerov in intervjujev s predstavniki ključnih verskih skupnosti ter Urada za verske skupnosti v Sloveniji.

Ugotovitve:

Obstoječi primeri islamistične radikalizacije v Sloveniji kažejo nižjo intenzivnost v primerjavi s tujino, a njihova prisotnost že omogoča opredelitev nabora indikatorjev. Intervjuji s predstavniki verskih skupnosti potrjujejo zavedanje nevarnosti islamistične radikalizacije in s tem povezanih tveganj. V prispevku so opredeljeni različni indikatorji islamističnega radikalnega vedenja in delovanja, še posebej pa so bili opredeljeni indikatorji radikalizacije borcev povratnikov.

Omejitve/uporabnost raziskave:

Tovrstna opredelitev in pojasnitev indikatorjev islamistične radikalizacije sta absolutno relevantni z vidika oblikovanja slovenskega sistema identificiranja in zgodnjega opozarjanja na radikalizacijo pri posameznikih in skupinah. Rezultati so lahko uporabni tudi v drugih državah. Raziskava je omejena zaradi majhnega nabora sogovornikov, na katerem temeljijo indikatorji. To je bilo mogoče v določeni meri preseči z uporabo širše konceptualne literature na to temo.

Praktična uporabnost:

Nabor indikatorjev bo praktikom z različnih področij omogočal, da svojo pozornost usmerijo na oblike vedenja, ki so tvegane in značilne za islamistično radikalizacijo v smeri nasilja.

Izvirnost/pomembnost prispevka:

Prispevek na izviren način kombinira teorijo ranljivosti verskih skupin z modeli islamistične radikalizacije in intervjuji v lokalnem okolju. Rezultati pomembno dopolnjujejo obstoječe vedenje o spektru problema radikalizacije na osnovi identificiranih indikatorjev.

¹ Prispevek je nastal v okviru projekta Radikalizacija in celoviti protiukrepi v RS (šifra: CRP V5-1735), ki ga financirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS in Ministrstvo za notranje zadeve RS. Projekt izvaja Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani in Fakulteta za varnostne vede Univerze v Mariboru.

UDK: 28-312.55

Ključne besede: indikatorji, verska radikalizacija, ekstremizem, islamistični terorizem, islamizem, polarizacija

Indicators of Islamic Radicalization

Purpose:

Islamic radicalization has become an increasing social problem, which can culminate under certain circumstances into extremism and terrorism. The purpose of this article is to identify the key indicators of Islamic radicalization.

Design/Methods/Approach:

In the article, we used the following methods: case studies, interviews with representatives of key religious communities and with the head of the Office for Religious Communities in Slovenia.

Findings:

Current cases of Islamic radicalization in Slovenia are of lower intensity in comparison to some other countries but their presence is sufficient to allow us to identify a set of indicators. Interviews with the representatives of the religious community pointed out the awareness of the risks of Islamic radicalization and related uncertainties. The article defines various indicators of Islamic radical behaviour and activity, including the indicators of radicalization of the foreign fighter returnees.

Research Limitations/Implications:

Identification and explanation of indicators of Islamic radicalization are relevant for the formation of Slovenian early detection and warning system. Results can be useful for other countries. The main limit of this research is a small number of interviewees as a base for our set of indicators. This was somewhat surmounted with the use of a broader conceptual literature on this subject.

Practical Implications:

Overview of indicators will allow various practitioners to focus their efforts on risky behaviour from the perspective of Islamic radicalization toward violence.

Originality/Value:

The article uniquely combines the theory of vulnerability of religious groups, the models of Islamic radicalization and the interviews from the local community. Results importantly contribute to the current knowledge on indicators of radicalization.

UDC: 28-312.55

Keywords: indicators, religious radicalization, extremism, Islamic terrorism, Islamism, polarization

1 UVOD

Islamistična radikalizacija v smeri uporabe nasilja je, poleg drugih oblik radikalizacije, postala pereč družbeni problem po koncu hladne vojne in še posebej

po 11. septembru 2001. Tako se pomembni del literature o radikalizaciji (Murshed in Pavan, 2011; Pargeter, 2008; Prezelj et al., 2018; Stemmann, 2006) osredotoča na islamistično radikalizacijo in džihadistični terorizem. To je povezano z dejstvom, da so v zadnjih dvajsetih letih v Evropi, poleg separatističnih oziroma etnonacionalističnih terorističnih napadov, največ najbolj nevarnih napadov z največjim številom žrtev zagrešile prav islamistične skupine (za podatke o tem glej Europol, 2019 in starejša poročila). Islamizem ali islamski fundamentalizem predstavljata posebno interpretacijo vere in v tem smislu poseben magnet, ki lahko v svojem negativnem smislu vodi tudi v radikalizacijo v smeri uporabe nasilja. Islamisti so nosilci politične ideologije, ki po mnenju Sue-Ann Lee (v Rabasa et al., 2010) v svoji skrajnosti zavračajo ločitev verske oblasti od moči države in tako skušajo vzpostaviti svojo različico islamske politične in pravne strukture, pri čemer uporabljajo tako nenasilne kot nasilne metode.

Islamistična radikalizacija vključuje prepričanje, da se muslimani za ponovno »izgradnjo« islamske države ne smejo držati le stroge salafistične ali skrajno konservativne interpretacije islama, slediti morajo tudi džihadu, ki je opredeljen kot oboroženi boj zoper sovražnika muslimanskih narodov in zoper aktualne vladarje muslimanskih držav, ki zamenjujejo božjo oblast s svojo (Gerges, 2005; Rabasa et al., 2010). V praksi obstaja veliko nesoglasij med islamisti, kar je povezano z različno stopnjo radikalnosti uresničevanja osnovnih ciljev. Najbolj skrajni islamisti po mnenju Saikala (2007) za svoje izhodišče jemljejo doktrino političnega džihadizma in verjamejo v vzpostavitev božje vladavine na zemlji, pri čemer so legitimna vsa sredstva, tudi vojna brez pravil in omejitev – terorizem. Islam razumejo kot ideologijo politične in družbene preobrazbe, tudi z uporabo nasilja, če je treba.

Pod vplivom Al Kaide in Islamske države se vedno bolj uveljavlja t. i. neoislamizem. Akbarzadeh in Mansouri (2007) definirata neoislamizem kot globalen, absolutno nehuman pristop, ki zagovarja strogo delitev na zlo in dobro, pri čemer so vsi, ki se absolutno ne podreajo njihovi ideologiji in principom delovanja, zli sovražniki. Dalje navajata, da neoislamizem ne razlikuje med civilnimi in vojaškimi cilji. Prve cilje s perspektive civilizacijskega konflikta razumeta kot neizogibno postransko škodo. Tovrstno razumevanje neoislamizma odpira vrsto varnostnih, družbenih in političnih izzivov. Eden od teh izzivov je islamistična radikalizacija in družbena sposobnost njenega zgodnjega zaznavanja. Al Kaida je svojo ideologijo podprla z manipulacijo islama in njegovo reinterpretacijo. Privlačnost tovrstne ideologije lahko vodi v radikalizacijo in rekrutacijo novih članov terorističnih skupin po svetu.

Cilj tega prispevka je na osnovi teorije ranljivosti verskih skupin in intervjujev opredeliti temeljne indikatorje islamistične radikalizacije. Tovrstna opredelitev in pojasnitev indikatorjev sta absolutno relevantna z vidika oblikovanja slovenskega sistema identificiranja in zgodnjega opozarjanja na radikalizacijo pri posameznikih in skupinah. Dokazujemo tezo, da je na osnovi teorije in razgovorov s predstavniki islamskih skupnosti v Republiki Sloveniji že mogoče opredeliti široki spekter indikatorjev potencialne islamistične radikalizacije, ki bi ga bilo mogoče koristno uporabiti pri delovanju zoper radikalizacijo. Pri preverjanju teze smo se poleg teorije naslonili predvsem na intervjuja s predstavnikoma Islamske skupnosti v Republiki Sloveniji in Slovenske muslimanske skupnosti, poleg tega pa so bili opravljeni intervjuji tudi s predstavniki drugih verskih skupnosti ter Urada za verske skupnosti pri Ministrstvu za kulturo.

V prispevku najprej predstavimo teorijo ranljivosti verskih skupin, kar je nadgrajeno s tremi evropskimi primeri islamistične radikalizacije, iz katerih je že mogoče razbrati nekatere potencialne indikatorje radikalizacije storilcev. Nato sledi predstavitev obstoječe literature o indikatorjih islamistične radikalizacije, kar nadgradimo z nekaterimi modeli radikalizacije, ki temeljijo na indikatorskem pristopu. V empiričnem delu prispevka pregledamo stanje verskih skupnosti v Republiki Sloveniji (s poudarkom na dveh islamskih skupnostih) in identificiramo ključne indikatorje islamistične radikalizacije.

2 TEORIJA O RANLJIVOSTI VERSKIH SKUPIN

Vera oz. pripadnost veroizpovedi je s sociološkega vidika ena izmed družbenih determinant, na podlagi katerih se ljudje med seboj povezujejo in hkrati od ostalih ločujejo. Tako se pripadnost/ločevanje določi na podlagi skupka idej (vrednote, prepričanja) ter institucije (skupek družbenih odnosov znotraj skupine) (Roberts, 1990). Religija je tako »kompleksen fenomen«, ki ima jasne družbene vloge in je hkrati »zapletena igra simbolov, mitov, obredov, mističnih doživetij in družbenih odnosov« (Roberts, 1990, str. 47).

Glede družbene vloge religije lahko izpostavimo dva makro vidika. Prvi vidik je funkcionalizem, ki »želi razložiti družbeno organizacijo in obnašanje z vidika, kako določen odnos ali prepričanje zadovolji človeške ali družbene potrebe«, kjer religija zagotavlja različne funkcije v družbi (npr. odgovori na duhovna vprašanja, nudenje emocionalne podpore, vzpostavitev prostora za družbeni stik in kontrolo itd.), pri čemer sta družba in religija med seboj povezani in odvisni (Little, 2013). Drugi vidik je »konfliktna teorija«, kjer (tako Karl Marx) vidi religijo kot »ideologijo, ki opravičuje trenutno družbeno stanje«, ter »interese posameznih skupin«. Drugi zagovorniki konfliktna teorije vidijo moderno družbo kot določeno »preko konflikta, prisile in merjenja moči med različnimi skupinami«, pri čemer je religija ena izmed determinant družbenega odnosa. Hkrati pa lahko religija oz. religijski konflikt predstavlja »vir integracijske povezovalnosti za versko skupnost«, predvsem v odnosu mi – oni (Roberts, 1990).

Družbeni konflikt, na podlagi religije, lahko privede do zaostitve sistema prepričanj, sprva znotraj same verske skupine, nato pa v odnosu do drugih verskih oz. družbenih skupin. To zaostrovanje oz. fundamentalizem je tako »mentaliteta, ki izraža moderno iskanje za univerzalnost in koherenco na splošno: samo ena resnica, ena oblast, ena avtentična razlaga, ki velja za vse, ena prava pot«. Fundamentalisti tako tipično zavržejo različne poglede na določeno tematiko in se nanašajo le na vir oz. vire, ki jih imajo za pravoverne, kar privede tudi do t. i. literalizma oz. dobeseidnega razumevanja verskih prepričanj, verskih besedil itd. (Eberts, 1968; Pratt, 2018).

Verske skupnosti oziroma njihovi pripadniki so dovzetni na radikalizacijo še posebej, ko se pojavi t. i. fundamentalizem. Fundamentalizem je hkrati tudi (nasilna) reakcija na modernizacijo, ki je usmerjena v globalizacijo, povezovanje, pluralnost. Sprva je ta reakcija usmerjena na versko elito in oblast znotraj verske skupine, nato pa na njihove nasprotnike prav tako znotraj verske skupine (Herriot, 2009). To nasprotovanje se sprva kaže v zavračanju obstoječega, oblikovanje novega (predvsem struktur, institucij), v končni fazi pa lahko privede do uničenja obstoječega in nasprotujočega.

Ko fundamentalistični pogled preseže okvir verske skupnosti in poseže na prostor celotne družbe, se začne oblikovati politični sistem na podlagi fundamentalističnega pogleda. To v primeru nedoseganja zelenih političnih ciljev privede do radikalizma oz. ekstremizma ter na koncu tudi versko motiviranega terorizma (Bötticher, 2017). Preko religije verski teroristi tako »personalizirajo konflikt«, pri čemer so oni deležni tudi osebnih, verskih nagrad (vstop v raj itd.), v nasprotju z družbenimi nagradami sekularnih teroristov. Religija oz. verska organizacija hkrati zagotavlja organizacijsko mrežo za izvajanje teroristične dejavnosti, predvsem preko motivacije, opravičevanja, rekrutacije znotraj obstoječe verske mreže cerkva, mošej, molilnic. Prav tu igra religija ključno vlogo pri »utemeljevanju za nasilje«, ki predvsem nasprotuje državnemu monopolu glede uporabe sile. Verski teroristi se tako sklicujejo na višje, božje zakone, ki v njihovem prepričanju presegajo lokalne, državne in mednarodne predpise, zakone, pravila. S tem njihovo delovanje (terorizem) pridobi status kozmične vojne, ki presega le eno skupnost, ter zajema celoten svet, stvarstvo. S tem postanejo verski vojaki, vojaki za vero, s čimer njihovi nasprotniki samodejno pridobijo status demonov, zaničevalcev religije, za katere je edina rešitev njihovo (fizično) uničenje. Hkrati kozmična vojna opravičuje (ne)smotnost konflikta, ki lahko traja večno, do izpolnitve njihovih ciljev ali božje intervencije (Juergensmeyer, 2017).

Posebno vprašanje pri preučevanju versko pogojenega radikalizma, ekstremizma in terorizma predstavljajo konvertiti, torej osebe, ki zavestno sprejmejo vero, v katero »niso bili rojeni«. ² Konvertiti so v želji po (samo) dokazovanju pravovernosti in pripadanju (novi) veri izpostavljeni nevarnosti fundamentalizma; tako glede pravilnega razumevanja verskih norm, ponotranjenja verskih idej kot tudi (zunanjih) simbolnih pripadnosti veri (verski obredi, oblačila, obnašanje, jezik) (Moosavi, 2012).

Čeprav vse večje religije trdijo, da so usmerjene k miru, spoštovanju drugih in sobivanju z njimi, so določeni verniki v prav vseh primerih na določenih časovnih in geografskih točkah postali verski ekstremisti oz. teroristi. V zadnjih desetletjih v Evropi največjo varnostno grožnjo v okviru verskega terorizma predstavlja rast islamističnega terorizma, kar se je primarno odrazilo preko delovanja dveh islamističnih terorističnih skupin: Al Kaide in Islamske države (Wojciechowski, 2017). Obe skupini uporabljata številne pristope rekrutiranja, pri čemer je treba izpostaviti prehod s tradicionalnega neposrednega stika v živo na sodobnega posrednega na socialnih omrežjih. Pri tem izkoriščajo dve glavni točki za pridobivanje novih teroristov: samopomilovanje muslimanov glede (dejanskega ali namišljenega) slabega odnosa do njih v evropskih državah v kombinaciji z željo po pridobitvi moči in izbrisu grehov iz preteklosti. Med preteklimi grehi (prihodnjih) islamističnih teroristov tako najdemo opustitev verskih dolžnosti (molitev petkrat na dan, vzdrževanje od alkohola) ter kriminalno preteklost (Brzuszkiewicz, 2018).

2 *V islamski teologiji obstaja koncept fitra, ki trdi, da je islam naravna (vrojena) religija, kar pomeni, da se vsi ljudje (tudi drugače verni) rodijo kot muslimani, nakar zaradi različnih vzrokov (okolje, starši) zamenjajo vero. Konvertite imajo za reverta, tj. tiste, ki so se vrnili v naravno religijo (Adang, 2000).*

3 NEKATERI TUJI PRIMERI ISLAMISTIČNEGA TERORIZMA IN RELEVANTNI INDIKATORJI RADIKALIZACIJE

Nazoren primer delovanja islamističnega terorizma v Evropi je celica Al Kaide, ki je s štirimi samomorilskimi napadi na londonske vlake podzemne železnice in avtobus julija 2005 povzročila smrt več kot 50 ljudi; skoraj 800 pa je bilo ranjenih. Od štirih napadalcev so bili trije pakistanskega rodu, rojeni v Združenem kraljestvu, medtem ko je bil en napadalec konvertit jamajškega rodu. Vsi so imeli urejeno življenje, ko so prišli pod vpliv radikalnih pridigarjev (House of Commons, 2006).

Drugi primer je t. i. bruseljska celica Islamske države, ki je v letih 2014–2016 izvedla več terorističnih napadov v Franciji in Belgiji. V dveh serijah terorističnih napadov novembra 2015 v Parizu in marca 2016 v Bruslju je umrlo 173 ljudi (vključno s samomorilskimi napadalci), medtem ko jih je bilo 753 ranjenih. Operativni poveljnik celice Abdelhamid Abaaoud se je rodil in odraščal v bruseljski soseski Molenbeek, ki predstavlja eno izmed žarišč islamistične radikalizacije v Evropi. Abaaoud je maroškega rodu, svojo mladost pa je preživel kot uživalec mamil in manjši kriminallec. Kombinacija širšega okolja (soseska) ter čas, preživet v zaporu, kjer je prišel v stik z zaprtimi radikalci, ga je radikalizirala, kar je privedlo do njegovega odhoda v Sirijo. Od tam se je po usposabljanju vrnil in prevzel lokalno načrtovanje terorističnih napadov. V njegovi celici so bili njegovi sorodniki in prijatelji iz otroštva ter zapora, ki so imeli skoraj identične zgodbe, kot tudi podobno radikalizirani pripadniki Islamske države (The Associated Press, 2018).

Tretji primer je tunizijski državljani Anis Amri, ki je decembra 2016 ubil poljskega voznika tovornjaka ter nato s tovornjakom zapeljal v ljudi, zbrane na berlinskem božičnem sejmu; ubil je dvanajst ljudi in jih ranil več ducat. Z nedokončano srednjo šolo in kriminalno preteklostjo v domovini je izkoristil migrantsko krizo in odšel v Evropo. Preko Italije in Švice je prišel v Nemčijo, pri čemer je uporabljal najmanj 14 različnih lažnih identitet v upanju na pridobitev azila. Ko je bil zavržen, se je v Nemčiji samoradikaliziral z branjem radikalnih islamističnih vsebin na spletu, kjer je tudi debatiral in načrtoval možne oblike napada na večje skupine ljudi v Nemčiji, dokler ni dejansko izvedel napada (Counter Extremism Project, 2019).

Kratek opis zgornjih primerov nakazuje na naslednje možne indikatorje, ki odražajo versko (islamistično) radikalizacijo:

- konvertitstvo, vpliv radikalnih pridigarjev,
- življenje v revnem in radikalnem okolju, povezanost s kriminaliteto,
- pridobivanje lažnih identitet in
- uporaba spleta za razpravo o radikalnih akcijah oziroma možnih oblikah napada.

4 EMPIRIČNI INDIKATORJI VERSKO USMERJENE (ISLAMISTIČNE) RADIKALIZACIJE

Dzhekova et al. (2017) indikatorje potencialne radikalizacije razdelijo na dve krovni skupini: obnašanje (spremembe v obnašanju, delovanju, izgledu) in kognitivno delovanje (ustno izražanje prepričanja, mnenja in naklonjenosti). Dalje

ponujajo tristopenjsko razdelitev indikatorjev glede na resnost oz. grožnjo, in sicer: namigujoče (angl. *suggestive*), oznanilne (angl. *red flag*) in visoko rizične (angl. *high risk*). Namigujoči indikatorji kažejo na ranljivost osebe, pri čemer posamični indikatorji ne morejo predstavljati radikalizacije. Pri oznanilnih indikatorjih obstajajo že bolj resni pogledi, usmerjeni v potencialno delovanje in obnašanje, a še vedno obstaja potreba po razjasnitvi pogledov. V najhujši obliki indikatorjev je oseba že sprejela, ponotranjila radikalne ideje, vključno z nasilnim delovanjem.

Tabela 1:
Nekateri indikatorji potencialnega radikalnega kognitivnega delovanja (Dzhokova et al., 2017)

Oznanilni indikatorji	
Javno izražanje svojih težav	Oznanjanje nelegitimnih radikalnih idej proti demokratični, sekularni družbi
Izražanje bipolarnega pogleda na svet (mi proti drugim)	Javno izražanje podpore terorističnim organizacijam in njihovim ciljem
Zaničevanje, zavračanje legitimnosti (sekularnih) voditeljev	Javno izražanje podpore nasilnim, terorističnim dejanjem
Sovražni govor proti drugim	

Tabela 2:
Nekateri indikatorji potencialnega radikalnega obnašanja (Dzhokova et al., 2017)

Namigujoči indikatorji	Oznanilni indikatorji
Izolacija od družine in širše družbe	Posedovanje in/ali širjenje ekstremistične propagande
Opazne spremembe v verskem in vsakodnevem obnašanju, delovanju	Organizacija in sodelovanje na javnih shodih, dogodkih z ekstremistično vsebino
Vzdrževanje stikov z radikalnimi pridigarji, voditelji	Stiki z drugimi ekstremističnimi skupinami doma in v tujini
Izolacija v sklopu radikalne skupine	Kriminalno delovanje (v smislu financiranja terorističnih načrtov)

Dzhokova et al. (2017) med visoko tvegane indikatorje uvrščajo potovanje na krizna žarišča (konfliktna področja), sodelovanje v vojaškem, borbenem usposabljanju in nakupovanje orožja, eksploziva in s tem povezanega materiala.

Raziskovalci so v študiji o t. i. samotarskih (angl. *lone-actor*) teroristih v ZDA ugotovili naslednje potencialne indikatorje: 52 % teroristov je začelo predhodno nakupovati orožje in 59 % jih je predhodno govorilo o svojih namenih glede družine ali prijateljev. Enak delež teroristov je javno izražal ekstremistično ideologijo oz. se pritoževalo glede svojega stanja, položaja. 69 % teroristov je predhodno izrazilo željo o ranitvi drugih. 76 % jih je predhodno javno objavilo svoje namere. Preučevanje ožjega in širšega kroga družinskih članov, prijateljev in znancev je pokazal, da so bili v 77 % seznanjeni s storilčevimi ekstremističnimi pogledi in v 80 % z njegovimi pritožbami (Smith, 2018).

Schmidt (2013) navaja indikatorje, ki jih je določila nemška zvezna dežela Brandenburg za spremljanje radikalizacije v smeri džihadističnega terorizma:

- vidne spremembe v načinu oblačenja in vedenja,
- prekinitev stikov z lastno družino in posvečanje novim prijateljem,
- vera postane razlaga za vse in se nanjo stalno sklicuje,
- označitev drugih muslimanov, ki striktno ne sledijo verskim praksam, za nevernike,
- udeležba v borilnih športih in urjenju preživetja,

- goljufije in druge kriminalne aktivnosti proti nevernikom,
- sodelovanje na verskih seminarjih radikalnih pridigarjev,
- obiskovanje džihadističnih spletnih strani in ogledovanje tovrstnih video posnetkov,
- učenje tujih jezikov, čemur sledi pot v tujino,
- izogibanje nadzoru (npr. izguba potnega lista ipd.),
- nenadna menjava oblačil nazaj v zahodna oblačila, izvajanje zabav pred napadom.

Precht (2007) pri svojem pristopu izpostavlja tri kategorije motivacijskih faktorjev, ki vodijo v radikalizacijo: okoljski faktorji (angl. *background factors*), sprožilni faktorji (angl. *trigger factors*) in priložnostni faktorji (angl. *opportunity factors*). Med okoljske faktorje uvršča krizo muslimanske identitete, osebne travme, doživetje diskriminacije in relativnih faktorjev deprivacije, segregacijo v življenjskem okolju in oblikovanje paralelnih družb, alienacijo in zaznane krivice ter relativno odsotnost debate med muslimani glede islamističnega terorizma. Med sprožilne faktorje uvršča: zahodno zunanjo politiko in posamične provokativne incidente, mit džihada in željo po aktivizmu, prisotnost karizmatičnih oseb ali duhovnega svetovalca. Med priložnostne faktorje pa sodijo mošeje, internet in satelitski kanali, šole, univerze, mladinski klubi ali delo, zapori, športne aktivnosti, lokali, bari in knjigarne.

V literaturi so bili predstavljeni tudi številni modeli radikalizacije. Med njimi so nekateri, ki so uporabni pri izpostavljanju indikatorjev. Štiristopenjski proces radikalizacije – model obveščevalnega oddelka newyorške policije – se začne pri »predradikaliziranem« posamezniku, ki je izpostavljen salafistični džihadizaciji. Temu sledi proces samoidentifikacije, v katerem se posameznik natančno seznanja s salafističnim islamom in njegovo ideologijo. Sledi faza indoktrinacije, v kateri se posameznikova prepričanja še poglobijo, poleg tega pa se obda s podobnimi posamezniki. Na koncu je še faza džihadizacije, v kateri posameznik v popolnosti sprejme radikalni salafistični islam in deluje v skladu z njim. Avtorji identificirajo razne faktorje, ki pospešujejo ali upočasnjujejo ta proces, kot so denimo diskriminacija, ekonomski problemi, spremembe v osebni situaciji, kot je denimo smrt v družini. Avtorji ne razložijo, kaj pomeni »predradikalizirano« in zanemarijo vlogo kontekstualnih faktorjev (Bondokji et al., 2017; Young et al., 2013). Sagemanov štiristopenjski model je bil izdelan na osnovi psihološkega proučevanja številnih islamističnih teroristov. Model se začne s člani družbe, ki izkusijo moralno ogorčenje zaradi zaznanih kršitev tistega, kar je prav (npr. ubijanje muslimanov v Bosni). V drugem koraku se ta občutek ogorčenja prevede v interpretacijo dogodkov, v kateri navedeni incidenti niso več izolirani, ampak postanejo del splošne vojne proti Islamu. V tretjem koraku se ta percepcija začne odražati v posameznikovem dnevnem življenju: njegove individualne izkušnje diskriminacije se povežejo s širšo diskriminacijo v vojni proti Islamu. V zadnjem koraku pa se ti občutki prevedejo v akcijo, v kateri posameznik poišče mrežo podobnih posameznikov in v interakciji z njimi nadaljuje radikalizacijo. Sagemanov model je asimetričen, saj se zelo osredotoča na prve tri korake, potem pa »izgubi« posameznika, ko vzpostavi stik z mrežo podobnih posameznikov. Oziroma z drugimi besedami: model se dobro osredotoča na prve tri korake,

zanemarja pa tisto najpomembnejše na koncu (Young et al., 2013). Tarnbyjev osemstopenjski proces rekrutiranja je nastal na osnovi Sagemanovega modela in njegove dopolnitve do točke, ko posameznik stori teroristično dejanje. Model je razvit na osnovi spremljanja celice, ki je izvedla napad 11. septembra 2001 v ZDA. Model vključuje naslednje korake (Young et al., 2013):

1. odtujitev in marginalizacija posameznika,
2. duhovno iskanje,
3. proces radikalizacije,
4. srečevanje in povezovanje s podobno mislečimi ljudmi,
5. postopna osamitev/izolacija in oblikovanje celice,
6. sprejemanje nasilja kot legitimnega političnega sredstva,
7. povezava s selektorjem (angl. *gatekeeper*) ter
8. teroristični akt.

Pomanjkljivost tega modela je v tem, da odraža radikalizacijo v konkretnem primeru in v tem smislu ne predstavlja modela z univerzalnim pomenom (Young et al., 2013).

Sklenemo lahko, da sama teorija in modeli radikalizacije ponujajo že širok spekter indikatorjev, ki jih lahko koristno uporabimo pri identifikaciji in spremljanju radikalizacije. Dejstvo je tudi, da ne obstaja enoten celoviti model in verjetno ga zaradi kompleksnosti problematike niti nikoli ne bo.

5 VERSKA RADIKALIZACIJA V SLOVENIJI

Trenutno je v Sloveniji registriranih 54 cerkva in drugih verskih skupnosti, s čimer se kaže velika pluralnost na področju organizirane religije (Ministrstvo za kulturo, 2019a). A le sedem cerkva in drugih verskih skupnosti presega minimalne zahteve (vsaj tisoč pripadnikov na enega verskega uslužbenca) za državno (so)financiranje skupnosti: Katoliška cerkev, Evangeličanska cerkev augsburške veroizpovedi v Republiki Sloveniji, Evangelijska binkoštna cerkev, Srbska pravoslavna cerkev, Metropolija zagrebško-ljubljanska, Krščanska adventistična cerkev, Islamska skupnost v Republiki Sloveniji in Slovenska muslimanska skupnost (Ministrstvo za kulturo, 2019b). Glede števila vernikov se lahko opiramo na rezultate zadnjega popisa prebivalstva, kjer so zbrani tudi podatki o veroizpovedi: 57,8 % vprašanih se je izreklo za katoličane, 2,4 % za pravoslavce, 1,5 % za muslimane, 0,7 % za evangeličane in 0,1 % za druge protestante; 0,2 % vprašanih so verniki, a ne pripada nobeni veroizpovedi (Statistični urad, 2019). Upoštevati je treba, da so različne krščanske skupnosti zaradi dolgoletne, večstoletne prisotnosti avtohtone religije na prostoru Republike Slovenije, medtem ko so se druge pojavile predvsem po koncu druge svetovne vojne s priseljevanjem (primarno) državljanov drugih republik in pokrajin nekdanje Jugoslavije. Tu gre predvsem za pripadnike muslimanskih skupnosti, po rodu iz Bosne in Hercegovine, Kosova, Makedonije, kot pozneje tudi Albanije (Osredkar, 2011).

Tako je pripadnost veri povezana s pripadnostjo narodnosti oz. etničnosti, kar vpliva še na dodatno stopnjo razločevanja v odnosu med večino in (versko/narodnostno) manjšino (Fox, 2000). Vprašanje odnosa med staro manjšino in novimi prišleki ter s tem stika med dvema religijama je ključno pri razumevanju, zakaj prihaja do napetosti med versko pluralnostjo in demokracijo (Davie, 2007; Ngari in Reva, 2017).

Verski radikalizem je v Sloveniji prisoten predvsem zaradi delovanja globalnega islamističnega terorizma, ki Slovenijo uporablja kot državo izvora (rekrutov, sredstev) ter tranzita (prečkanje slovenskega ozemlja). Osamljeni so primeri, ko je prišlo do poskusa terorističnih dejanj v Sloveniji; tj. primer napada islamističnega rekruterja in njegove žene na policiste v letih 2010 in 2012³ (Al. Ma., 2012); primer Loris Brljafa in poskusa napada v Ljubljani leta 2018⁴ (Hrvaški mladenič priznal krivdo za terorizem, 2018). Večjo pozornost varnostnih sil in medijev so pritegnili primeri odhodov slovenskih državljanov v Sirijo oz. Irak, kjer so se borili v sklopu islamističnih skupin. Najmanj eden je bil ubit v bojih, eden pa je bil po prihodu nazaj v Evropo obsojen zaradi teroristične dejavnosti. Iz tega je razvidno, da v Sloveniji vendarle razpolagamo že z zadostnim številom primerov, na osnovi katerih lahko opredelimo indikatorje tipične radikalizacije v smeri islamističnega ekstremizma. Na srečo je takšnih pojavov še vedno bistveno manj kot v številnih drugih evropskih državah.

Za potrebe projekta Radikalizacija in celoviti protiukrepi v Republiki Sloveniji (RadCePro) in tega prispevka so bili opravljeni intervjuji s predstavniki ključnih verskih skupnosti v Sloveniji in Urada za verske skupnosti.⁵ Za ta prispevek je še posebej pomembno, da smo opravili intervju s predstavnikom Slovenske muslimanske skupnosti imamom Osmanom Đogićem in s predstavnikom Islamske skupnosti v Republiki Sloveniji dr. Nedžadom Grabusom (muftijem in predsednikom mešihata). V okviru opravljenih intervjujev sta sodelovali dve največji verski skupnosti v Sloveniji (Katoliška cerkev in Islamska skupnost v Republiki Sloveniji) in predstavniki manjših verskih skupnosti. Predstavniki verskih skupnosti so odgovarjali na vprašalnik, ki je vseboval vprašanja na spektru od njihovega zaznavanja radikalizacije, pripravljenosti na spremljanje radikalizacije do različnih ukrepov zoper radikalizacijo. Eno od vprašanj je bilo tudi, kaj bi bili zanje indikatorji radikalizacije.

Vse obravnavane verske skupnosti sodijo v krščanske in islamske verske skupnosti, ki so glede na širše evropsko okolje tudi najbolj dovzetne glede radikalizacije, ki prihaja znotraj verskih skupnosti in je usmerjena na širšo

3 Oktobra 2010 so policisti Policijske uprave Murska Sobota obravnavali moškega in žensko brez osebnih dokumentov. V nadaljnji preiskavi se je pokazalo, da je Nemčija za moškim, konvertitom v islam, razpisala evropski priporni nalog zaradi rekrutiranja za teroristične organizacije. Ženska je bila napotena nazaj v Avstrijo, a se je čez nekaj dni vrnila in v ponovnem policijskem postopku napadla policista. Junija 2012 so policisti oba ponovno aretirali pri Velenju, pri čemer je moški napadel policiste. V preiskavi se je pokazalo, da se je par več časa skrival na širšem področju avstrijske Koroške, avstrijske in slovenske Štajerske, pri čemer sta zagrešila tudi več tatvin in olovov. Njun načrt je bil prečkati slovensko ozemlje in doseči islamistično skupnost v Bosni in Hercegovini (Al. Ma., 2012).

4 21-letni hrvaški državljan Loris Brljafa se je v kratkem času radikaliziral, pri čemer se je imel za simpatizerja, pripadnika Islamske države. Januarja 2018 je na avtobusu prispel na mejni prehod Dragonja, pri čemer je mejni policist ob pregledu ugotovil, da ima na sebi lažni samomorilski jopič (pas) ter nož. Julija istega leta je bil kot prvi v Sloveniji obsojen zaradi kaznivenga dejanja potovanja z namenom terorizma ter na posledični izgon iz države (Hrvaški mladenič priznal krivdo za terorizem, 2018).

5 Interjuji so bili opravljeni z Danielom Grabarjem, Evangeljska binškočna cerkev, 16. 5. 2019; Nedžadom Grabusom, Islamska skupnost v Republiki Sloveniji, 26. 4. 2019; Osmanom Đogićem, Slovenska muslimanska skupnost, 29. 3. 2019; Davidom Kranerjem, Katoliška cerkev, 15. 4. 2019; Zmagom Godino, Krščanska adventistična cerkev, 2. 4. 2019; Gregorjem Lesjakom, Urad za verske skupnosti, Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, 5. 4. 2019.

skupnost, in glede radikalizma oz. ekstremizma, ki je usmerjeno na lastno versko skupnost. Izkaže se, da sta največji verski skupnosti najbolj izpostavljeni izražanju nasprotujočih pogledov proti njim in podvrženi poškodovanju infrastrukture, (ne)premičnin, vandalizmu, krajam, ropom itd. Vsi verski predstavniki so zatrjili, da znotraj svoje verske skupnosti še niso zasledili primerov vernikov, ki bi se radikalizirali v smeri izvajanja nasilja. Prav tako nimajo uveljavljenih pravilnikov in indikatorjev, ki bi se nanašali na radikalizacijo, temveč bi skušali situacijo rešiti z ustaljeno versko prakso. Splošno gledano nobena verska skupnost ne prejema denarja oz. ne namenja denarja za delovanje na področju deradikalizacije, kot tudi nimajo vzpostavljenega sistema formalnega izobraževanja na tem področju. To področje primarno pokrivajo z organizacijo občasnih posvetovanj, konferenc, delavnic, na katerih svoje verske delavce usmerjajo v delovanje. Urad za verske skupnosti, ki je bil tudi med najinimi sogovorniki, kljub njihovim željam ne prejema proračunskega denarja za spremljanje radikalizacije. Verske skupnosti tudi niso povezane z državnimi ustanovami za skupno delovanje na tem področju. Enak odgovor smo prejeli tudi na Uradu za verske skupnosti, kjer so poudarili slabo sodelovanje z drugimi državnimi organi glede tega.

6 KORPUS INDIKATORJEV ISLAMISTIČNE RADIKALIZACIJE

Izražanje vere se izkazuje z različno stopnjo gorečnosti. Verske skupnosti se v osnovi zavzemajo za goreče verovanje v verski nauk, vendar pa goreče verovanje, ki vodi v izvajanje nasilja zoper člane lastne verske skupnosti ali druge osebe v sodobni evropski demokraciji, ni sprejemljiva oblika vedenja. Na osnovi predhodnih raziskav in intervjujev smo identificirali številne indikatorje islamistične radikalizacije, kot so:

- spremljanje internetnih vsebin na radikalnih spletnih straneh, forumih ipd.;
- vedenje ali izražanje mnenj, ki odražajo verski fundamentalizem, ki vodi v nasilje znotraj verske skupnosti ali navzven;
- agresivno konservativno izražanje vere v fizičnem ali spletnem prostoru in sprememba vedenja v tej smeri;
- zavračanje verskega nauka kot premalo radikalnega, spori z verskimi dostojanstveniki glede izražanja vere;
- utemeljevanje nasilja kot prave poti za širjenje vere (tudi s pomočjo spletnih komunikacijskih sredstev);
- občutek posameznika, da je verski vojak, katerega nasprotniki so demoni, ki jih je treba fizično uničiti;
- hitra sprememba religije (konvertiti) in velika goreča želja po pravovernosti ter pripadanju novi veri v povezavi z željo po nasilju;
- samopomilovanje muslimanov glede dejanskega ali namišljenega slabega odnosa do njih, ki vodi k želji po izbrisu grehov z nasiljem;
- verbalno podpiranje džihadistične rekrutacije (tudi v spletnem okolju);
- sovražni govor v zaprtih skupinah ali v javnosti (vključno s spletnim okoljem) v smeri izvajanja nasilja v imenu vere (ali proti drugi veri in verskim institucijam);

- radikalno pridiganje verskih dostojanstvenikov v smeri nujnosti izvajanja nasilja, kar bo potrdilo pravovernost vernikov;
- zavračanje drugačnega verskega mnenja in posledično vsiljevanje svojega verskega prepričanja znotraj verske skupnosti in navzven (nepripravljenost na dialog v zvezi z interpretacijo verskih besedil);
- visoka občutljivost na način izvajanja verske prakse, posledično vsiljevanje svojega verskega prepričanja znotraj verske skupnosti in navzven;
- samoizključitev iz verske skupnosti, družine in družbe;
- vpletenost gorečega vernika v kriminaliteto (npr. posedovanje lažne identitete (lažni dokumenti), uživanje mamil, nakup orožja oziroma substanc za izdelavo eksplozivnih naprav ipd.);
- financiranje teroristične dejavnosti za izpolnitev versko-političnih ciljev;
- simpatiziranje z verskimi terorističnimi skupinami, deljenje mnenja s podobno mislečimi osebami ter
- odhod v džihadistični boj na bojišče v tujino na osnovi rekrutacije.

Tuji borci povratniki so skupina, ki si zasluži posebno pozornost. Te osebe so bile večinoma pred odhodom na tuje bojišče že radikalizirane in se zdaj vračajo. Njihova glavna na novo dodana ogrožajoča karakteristika je posedovanje posebnih znanj, ki jih lahko uporabijo za ekstremistične potrebe. Zelo je pomembno, v kakšnem stanju se vrnejo s tujega bojišča. Lahko se vrnejo še vedno radikalizirani in potrebujejo deradikalizacijo, lahko pa se vrnejo brez ekstremističnih motivov, vendar predstavljajo ponovno tveganje za ponovno radikalizacijo.

Za to skupino oseb so uporabni naslednji specifični indikatorji:

- zanimanje za oborožene konflikte po svetu, ki so po naravi podobni konfliktu, v katerem je oseba sodelovala. Obstaja namreč tveganje po ponovnem odhodu na tuje bojišče;
- interpretacija o absolutni povezanosti bojišča v Siriji, Afganistanu ipd. s situacijo v Evropi in v tem kontekstu želja po prenosu nasilja s teh bojišč v Evropo;
- znaki mentalne neuravnovešenosti v kombinaciji s posttravmatskim stresnim sindromom;
- druženje z drugimi ekstremističnimi in radikalnimi osebami in vključenost v tovrstne skupine;
- opravljanje vloge rekruterja novih skrajnežev in teroristov;
- opravljanje vloge mentorja, informatorja in motivatorja za radikalizirajoče se osebe;
- opravljanje finančnih poslov, ki bi utegnili podpirati radikalizacijo, ekstremizem in terorizem;
- javno delovanje kot simbol in ustvarjalec propagande v smeri ekstremizma in radikalizacije.

Iz zgornjih indikatorjev je razviden širok razpon dejanj glede na njihovo zakonsko (ne)dovoljenost. Tako med indikatorji najdemo primere, ki so dovoljeni v sklopu osebnih pravic, svoboščin in so zavarovani z ustavo in/ali mednarodnimi pogodbami (npr. pravica do svobode vesti, verske in druge opredelitve ali osebnega prepričanja, pravica do združevanja itd.), hkrati pa na drugem polu

lahko zasledimo dejanja, ki so v Kazenskem zakoniku RS (2012) opredeljena kot kazniva (npr. javno spodbujanje sovraštva, nasilja ali nestrpnosti; sodelovanje v skupini, ki stori kaznivo dejanje, različna teroristična dejanja). V intervjujih so sogovorniki večkrat poudarili, da dosledno izpolnjevanje določenih verskih norm oz. pravil (npr. nošenje brade, določenih oblačil itd.) še ne pomeni radikalnega vedenja oz. ne more biti indikator radikalnega vedenja oz. obnašanja.

7 ZAKLJUČEK

Prispevek je na osnovi teorije ranljivosti verskih skupin in intervjujev izpostavil temeljne indikatorje islamistične radikalizacije. Tezo glede možnosti identifikacije širokega spektra indikatorjev potencialne islamistične radikalizacije, ki bi ga bilo mogoče koristno uporabiti v boju zoper radikalizacijo, potrjujeva na osnovi pregledane teorije in razgovorov s predstavniki verskih skupnosti v Sloveniji. Teorija ranljivosti verskih skupin že sama po sebi izpostavlja nekatere možne indikatorje. Radikalizacija se namreč vedno začne na neki točki ranljivosti in dovzetnosti. Trije kratki primeri islamistične radikalizacije iz evropskega okolja že sami po sebi postrežejo z nekaterimi možnimi indikatorji, ki smo jih prav tako identificirali. Obstoječa literatura o islamistični radikalizaciji ponuja kar nekaj virov, ki razpravljajo o indikatorjih. Še posebej je bilo koristno pregledati literaturo o modelih radikalizacije, ki omenja indikatorje in, kar je še posebej pomembno, vzpostavlja časovno gradacijo procesa islamistične radikalizacije.

Obstoječi primeri islamistične radikalizacije v Sloveniji sicer pokažejo nižjo intenzivnost v primerjavi z nekaterimi tujimi državami, vendar pa je njihova pojavnost zadostna, da lahko opredelimo spekter indikatorjev. Intervjuji s predstavniki verskih skupnosti potrjujejo tveganje tovrstne radikalizacije, hkrati pa ob zavedanju tega problema vendarle tudi kažejo omejeno stopnjo zmožnosti za identificiranje in spremljanje. Ugotovimo lahko, da verski voditelji sicer vedno delujejo v smeri pravilne interpretacije vere, vendar pa niso strokovno usposobljeni za preprečevanje radikalizacije v svojih vrstah.

V zadnjem delu smo na osnovi vsega navedenega identificirali široki spekter indikatorjev islamistične radikalizacije. Identificirani indikatorji se lahko uporabijo s strani praktikov iz različnih področij (varnostne službe, šolstvo, socialno delo, zdravstvo itd.) za potrebe identificiranja in zgodnjega opozarjanja na islamistično radikalizacijo pri posameznikih in skupinah. Nazadnje kaže še opozoriti, da spekter identificiranih indikatorjev presega kazniva dejanja, opredeljena v Kazenskem zakoniku RS (2012). Možna smer nadaljnjega raziskovanja na področju indikatorjev je testiranje izpostavljenih indikatorjev na novih primerih radikalizacije v Sloveniji. Novi primeri radikalizacije bi prej ali slej ponudili gradivo za postavitev novih indikatorjev.

UPORABLJENI VIRI

- Adang, C. (2000). Islam as the inborn religion of mankind: The concept of *fitra* in the works of Ibn Hazm. *Al-Qantara*, 21(2), 391–410.
- Akbarzadeh, S. in Mansouri, F. (2007). Contextualising neo-islamism. V S. Akbarzadeh in F. Mansouri (ur.), *Islam and political violence: Muslim diaspora and radicalism in the West* (str. 1–12). Tauris Academic Studies.

- Al. Ma. (30. 7. 2012). *Pri Velenju prijeli Nemca, ki je živel v gozdu in novačil teroriste*. MMC RTV SLO. <https://www.rtvsllo.si/crna-kronika/pri-velenju-prijeli-nemca-ki-je-zivel-v-gozdu-in-novacil-teroriste/288457>
- Bondokji, N., Wilkinson, K. in Aghabi, L. (2017): *Understanding radicalization: A literature review of models and drivers*. Ministry of Foreign Affairs of the Netherlands in WANA Institute.
- Bötticher, A. (2017). Towards academic consensus definitions of radicalism and extremism. *Perspectives on Terrorism*, 11(4), 73–77. <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/623/html>
- Bruzszkiewicz, S. (2018). Radicalisation in Europe after the fall of Islamic State: Trends and risks. *European View*, 17(2), 145–154.
- Counter Extremism Project. (2019). *Anis Amri*. <https://www.counterextremism.com/extremists/anis-amri>
- Davie, G. (2007). *The sociology of religion*. SAGE Publications.
- Dzhekova, R., Mancheva, M., Stoynova, N. in Anagnostou, D. (2017). *Monitoring radicalisation: A framework for risk indicators*. Center for the Study of Democracy.
- Eberts, P. R. (1968). Changes in political attitudes by socio-religious groupings. *Sociological Focus*, 1(3), 31–54.
- Europol. (2019). *European Union terrorism situation and trend report 2019*. https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/documents/tesat_2019_final.pdf
- Fox, J. (2000). Religious causes of discrimination against ethno-religious minorities. *International Studies Quarterly*, 44(3), 423–450.
- Gerges, F. A. (2005). *The far enemy. Why jihad went global*. Cambridge University Press.
- Herriot, P. (2009). *Religious fundamentalism: Global, local and personal*. Routledge.
- House of Commons. (2006). *Report of the official account of the bombings in London on 7th July 2005*. The Stationary Office. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/228837/1087.pdf
- Hrvaski mladenič priznal krivdo za terorizem. (17. 7. 2018). STA. Pridobljeno na <http://www.sta.si/2535612/hrvaski-mladenic-priznal-krivdo-za-terorizem>
- Juergensmeyer, M. (2017). Does religion cause terrorism? V J. R. Lewis (ur.), *The Cambridge companion to religion and terrorism* (str. 11–22). Cambridge University Press.
- Kazenski zakonik (KZ-1-UPB2). (2012, 2015, 2016, 2017). *Uradni list RS*, (50/12, 54/15, 6/16, 38/16 in 27/17).
- Little, W. (2013). *Introduction to sociology* (1st Canadian ed.). <https://opentextbc.ca/introductiontosociology/open/download?type=pdf>
- Ministrstvo za kulturo. (2019a). *Register cerkva in drugih verskih skupnosti*. http://www.mk.gov.si/si/delovna_podrocja/urad_za_verske_skupnosti/register_cerkva_in_drugih_verskih_skupnosti/
- Ministrstvo za kulturo. (2019b). *Podatki o višini finančne pomoči za verske skupnosti od uveljavitve Zakona o verski svobodi leta 2007 do leta 2018*. http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/verske_skupnosti/2019/podatki_o_financni_pomoci_2018.pdf
- Moosavi, L. (2012). British Muslim converts performing ‘authentic muslimness’. *Performing Islam*, 1(1), 103–128.
- Murshed, S. M. in Pavan, S. (2011). Identity and Islamic radicalization in Western Europe. *Civil Wars*, 13(3), 259–279.

- Ngari, A. in Reva, D. (2017). *How ethnic and religious discrimination drive violent extremism*. Institute for Security Studies.
- Osredkar, M. J. (2011). Teološki in kulturološki razlogi za islamski pluralizem v Sloveniji. *Bogoslovni vestnik*, 71(3), 357–367.
- Pargeter, A. (2008). *The new frontiers of jihad: Radical Islam in Europe*. University of Pennsylvania Press.
- Pratt, D. (2018). *Religion and extremism. Rejecting diversity*. Bloomsbury Academic.
- Precht, T. (2007). *Home grown terrorism and Islamist radicalisation in Europe: From conversion to terrorism*. Danish Ministry of Justice. https://www.justitsministeriet.dk/sites/default/files/media/Arbejdsomraader/Forskning/Forskningsspuljen/2011/2007/Home_grown_terrorism_and_Islamist_radicalisation_in_Europe_-_an_assessment_of_influencing_factors_2_.pdf
- Prezelj, I., Kocjančič, K. in Marinšek, U. (2018). Islamist radicalisation towards extreme violence and terrorism. *Šolsko polje*, 29(5/6), 85–105.
- Rabasa, A., Pettyjohn, S. L., Ghez, J. J. in Boucek, C. (2010). *Deradicalizing islamist extremists*. RAND Corporation.
- Roberts, K. A. (1990). *Religion in sociological perspective* (2nd ed.). Wadsworth Publishing Company.
- Saikal, A. (2007). Radical Islamism and the 'war on terror'. V S. Akbarzadeh in F. Mansouri (ur.), *Islam and political violence: Muslim diaspora and radicalism in the West* (str. 13–26). Tauris Academic Studies.
- Schmidt, A. P. (2013). *Radicalisation, de-radicalisation, counter-radicalisation: A conceptual discussion and literature review*. International Centre for Counter-Terrorism.
- Smith, A. G. (2018). *Risk factors and indicators associated with radicalization to terrorism in the United States: What research sponsored by the National Institute of Justice tells us*. National Institute of Justice.
- Statistični urad. (2019). *Prebivalstvo po veroizpovedi in tipu naselja, Slovenija, popisa 1991 in 2002*. https://www.stat.si/popis2002/si/rezultati/rezultati_red.asp?ter=SLO&st=8
- Stemmann, J. J. E. (2006). Middle east Salafism's influence and the radicalization of Muslim communities in Europe. *MERIA Journal*, 10(3), 1–14.
- The Associated Press. (4. 2. 2018). Tracing the roots of European terror: What led a young Belgian to become an ISIS terrorist. *Haaretz*. <https://www.haaretz.com/world-news/europe/what-led-a-young-muslim-belgian-to-become-an-isis-terrorist-1.5788277>
- Wojciechowski, S. (2017). Contemporary terrorism in the European Union – The hydra syndrome. *Przegląd Strategiczny*, 7(10), 295–305.
- Young, H. F., Zwenk, F. in Rooze, M. (2013). *Terrorism and radicalisation – TerRa: A review of literature on radicalization and what it means for TERRA*. https://terratoolkit.eu/wp-content/uploads/2014/09/TERRATOOLKIT_LITERATURE_REVIEW_01.pdf

○ avtorjih:

Dr. Klemen Kocjančič, asistent-raziskovalec na Obramboslovnem raziskovalnem centru Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani. E-pošta: klemen.kocjancic@fdv.uni-lj.si

Dr. Iztok Prezelj, redni profesor na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. E-pošta: iztok.prezelj@fdv.uni-lj.si